

**HANZERIJKDOM - ARMEN- EN ZIEKENZORG IN TWENTHE (797-
1626).**

CARTULARIUM OLDENZAALS OLV-GILDE

Met aantekeningen over de Hanze in geheel Twenthe, het OLV-gilde in Oldenzaal, alle Twentse religieuze gilden, alle Twentse Heilige-Geest-gasthuizen, het Oldenzaals kapittel, "sekenhues" en de kalande, het leprozenhuis in Ootmarsum en voorts over armen- en ziekenzorg in Albergen, Almelo, Delden, Denekamp, Diepenheim, Enschede, Goor, Haaksbergen, Hellendoorn, Losser, Ootmarsum, Rijssen en de kloosters Albergen, Almelo, Oldenzaal, Sibculo en Weerselo

door

Gerard Seyger

wanner die dach kuint des strenghen ordels

MEMORIE

aan

MOEDER

Marie Seyger-Kuipers

geboren op 25 juni 1904 - overleden op 20 december 1988

VOORWOORD

Het is praktisch drie en half jaar geleden, dat ik het plan opvatte om het cartularium van het Oldenzaalse Onze-Lieve-Vrouwen-gilde uit te geven. Ik was er daarvoor al van overtuigd geraakt, dat het cartularium zowel in historisch taalkundig als in algemeen historisch opzicht voor Twenthe een zeer belangrijk archiefstuk was. Het cartularium als kopieënboek van oorkonden uit de vijftiende en zestiende eeuw met daarnaast originele aantekeningen en kopieën uit het midden van de zestiende eeuw vormt beslist een interessante bron voor taalkundigen, die het geleidelijke ontstaan van het Algemeen Beschaafd Nederlands willen bestuderen. Men bedenke daarbij dat in Bentheim - pal over de grens van Twenthe - vóór het midden van de zestiende eeuw al een tweede wisseling van schrijftaal gaat plaatsvinden. Het Middelnederduits wordt daar dan vervangen door het Nieuwhoogduits in wording, vooral onder invloed van Luther.

Maar ik kende destijds de mogelijke opbrengst in algemeen historisch opzicht nog niet. Tot mijn aangename verrassing ontdekte ik allengs een eveneens een zeer rijke oogst voor de algemene geschiedschrijving van laatmiddeleeuws Twenthe. De armen- en ziekenzorg in de Heilige-Geest-gasthuizen bijvoorbeeld bleek - deels - betaald door rijke Twentse handelaren, die in verband met hanzehandel gebracht konden worden. Twenten reisden reeds in de twaalfde en dertiende eeuw naar Osnabrück, maar waren evenzo in Lübeck, Noorwegen, Coesfeld en Keulen actief. Ook in de hanzesteden in het Sticht en Oversticht Utrecht en in het hertogdom Gelre treffen we invloedrijke Twenten aan, die zich dikwijls aantoonbaar om armen- en ziekenzorg bekommeren, vooral in verband met Heilige-Geest-gasthuizen.

Om de oogst op algemeen historisch gebied zo vakkundig mogelijk binnen te halen heb ik de hulp kunnen inroepen van twee vakmensen. Ca twee jaar na aanvang verzocht ik prof. dr Koen Goudriaan (VU van Amsterdam), die op het onderzoeksterrein van het religieuze gildewezen actief was, om hulp. Hij heeft mij op vriendelijke en deskundige wijze waardevolle hulp en adviezen verstrekt.

De mediaeviste dr Johanna Kossmann-Putto uit Groningen, die haar sporen reeds in de vijftiger jaren verdiende door een uitgave van de *Kamper Schepenacten* en daarna voortdurend actief de ontwikkeling van de geschiedschrijving van het oosten van ons land is blijven volgen en vormen, was in het voorjaar van 2005 meteen bereid om de voorlopige tekst kritisch door te lezen en van verbeteringen en raadgevingen te voorzien. Beiden spreek ik hierbij mijn grote dank uit.

Tenslotte dank ik mijn echtgenote Marianne voor haar onafgebroken steun.

Losser, *two dusent ende viif, op den naesten vrijgdag na Exaltacionis Sancte Crucis* (16 september 2005).

Gerard Seyger

INHOUDSOPGAVE

HANZERIJKDOM - ARMEN- EN ZIEKENZORG IN TWENTHE (797-1626)	1
CARTULARIUM OLDENZAALS OLV-GILDE	1
VOORWOORD	3
INHOUDSOPGAVE	3
AFKORTINGEN	9
ALGEMENE INLEIDING	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
VIJFTIENDE EN ZESTIENDE EEUW - WELVAART EN ONHEIL	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
NA 1626 - ONDERDEEL VAN DE REPUBLIEK	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
DEEL I	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
I - A	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
ONZE-LIEVE-VROUWE-GILDE IN OLDENZAAL	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
DOELSTELLING VAN HET OLV-GILDE IN OLDENZAAL	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
BELEVING VAN DE GODSDIENST	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
MEMORIEMIS EN BEGRAFENIS	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
VERGELIJKING MET UTRECHT	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
UITDELINGEN IN OLDENZAAL	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
EREDIENST	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
ZANG IN OLDENZAAL	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
BESTUUR - LEDEN - ORGANISATIE	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
BESTUUR VAN HET OLV-GILDE IN OLDENZAAL	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
LEDEN VAN HET OLV-GILDE IN OLDENZAAL	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
FAMILIE VAN HEYDEN – GILDELEDEN IN OLDENZAAL?	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
GILDEBIERSDAG IN DE KERKWIJDINGSWEEK IN OLDENZAAL.....	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
VERGELIJKING MET HET OLV-GILDE IN DOESBURG.....	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
I - B	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
ONTSTAAN VAN BROEDERSCHAPPEN OF GILDEN	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
RELIGIEUZE GILDEN.....	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
I - C	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
RELIGIEUZE GILDEN - VOORLOPERS VAN BEROEPSGILDEN? <i>Error! Bookmark not defined.</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
GILDEHUIS - GILHUS ('GILDEHAUS') - PLECHELMUSKERK	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
VERGELIJKING MET GILDEN IN UTRECHT	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
DEEL II	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
II - A	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
DE HANZE IN TWENTHE	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
VEERTIENDE EN VIJFTIENDE EEUW - GOUDEN EEUWEN IN TWENTHE ? <i>Error! Bookmark not defined.</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
TWENTHE EN DE DUITSE HANZE	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
VROEGSTE CONTACTEN TWENTHE -OSNABRÜCK.....	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
NOORD-TWENTHE	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
VAN TOERNE.....	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
DE FAMILIENAAM TWENTH	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
COESFELD EN TWENTHE	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
ALDINSA ^E LE -SOEST - LIJFLAND - WICGBELDERECHT	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
HANZE IN LATERE TIJDEN	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
II - B	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
HANDEL EN DE ENGELSE ZIEKTE (SUDOR ANGLICUS)	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
II - C	<i>Error! Bookmark not defined.</i>

ARMOEDE IN STAD EN OP PLATTELAND	Error! Bookmark not defined.
JOHAN VAN BEVEREN - EDELMAN UIT DE LUTTE?	Error! Bookmark not defined.
HOE DE ARMEN OP HET PLATTELAND EN IN DE STAD LEEFDEN	Error! Bookmark not defined.
ARMOEDE EN STUDEREN	Error! Bookmark not defined.
DEEL III.....	Error! Bookmark not defined.
III - A.....	Error! Bookmark not defined.
ANDERE GEESTELIJKE INSTELLINGEN IN OLDENZAAL	Error! Bookmark not defined.
KAPITTEL.....	Error! Bookmark not defined.
KAPITTEL EN ARMEN- EN ZIEKENZORG	Error! Bookmark not defined.
CALENDARIUM ST. PLECHELMI	Error! Bookmark not defined.
UITDELINGEN	Error! Bookmark not defined.
KLOOSTER IN OLDENZAAL	Error! Bookmark not defined.
VROEGSTE TIJD	Error! Bookmark not defined.
BEGIJNEN EN/OF CLARISSEN?	Error! Bookmark not defined.
ZORG VOOR DE ARMEN	Error! Bookmark not defined.
KALENDE- EN KALANDE-BROEDERSCHAPPEN	Error! Bookmark not defined.
KALANDE IN OLDENZAAL	Error! Bookmark not defined.
PLECHELMUSGILDE.....	Error! Bookmark not defined.
III - B	Error! Bookmark not defined.
OVERIGE ARMEN- EN ZIEKENZORG	Error! Bookmark not defined.
HEILIGE-GEEST-GASTHUIS IN OLDENZAAL.....	Error! Bookmark not defined.
BOERDERIJ VAN HET GASTHUIS	Error! Bookmark not defined.
OLDENZAAL - LÜBECK - HANZE.....	Error! Bookmark not defined.
KAPEL VAN HET HEILIGE-GEEST-GASTHUIS IN OLDENZAAL.....	Error! Bookmark not defined.
FAMILIE WONDER	Error! Bookmark not defined.
VERGELIJKING MET DEVENTER.....	Error! Bookmark not defined.
KLEINERE GASTHUIZEN IN OLDENZAAL	Error! Bookmark not defined.
HELMICHS-KAPEL	Error! Bookmark not defined.
HOLLENDER-GASTHUIS	Error! Bookmark not defined.
ST-ELISABETH-GASTHUIS	Error! Bookmark not defined.
SEKENHUES IN OLDENZAAL	Error! Bookmark not defined.
PESTENKEMPKEN IN OLDENZAAL	Error! Bookmark not defined.
DE ZWARTE DOOD	Error! Bookmark not defined.
DEEL IV.....	Error! Bookmark not defined.
ARMEN- EN ZIEKENZORG IN OVERIG TWENTHE.....	Error! Bookmark not defined.
ALBERGEN	Error! Bookmark not defined.
BUURKAPEL	Error! Bookmark not defined.
KLOOSTER	Error! Bookmark not defined.
ALMELO.....	Error! Bookmark not defined.
FAMILIE SCOPINGE	Error! Bookmark not defined.
HEILIGE-GEEST-GASTHUIS	Error! Bookmark not defined.
HILLIGHEN-CRUCES-GASTHUIS	Error! Bookmark not defined.
ST-ANNA-GILDE	Error! Bookmark not defined.
KLOOSTER	Error! Bookmark not defined.
ARMEN- EN ZIEKENZORG.....	Error! Bookmark not defined.
PAROCHIEKERK	Error! Bookmark not defined.
DELLEN	Error! Bookmark not defined.

HEILIGE-GEEST-GASTHUIS	Error! Bookmark not defined.
JOHANNES VAN DELDEN EN ERASMUS	Error! Bookmark not defined.
ST-ANNA-GASTHUIS	Error! Bookmark not defined.
ONZE-LIEVE-VROUWE-GILDE	Error! Bookmark not defined.
ARMENGILDE.....	Error! Bookmark not defined.
ARMENHUIS	Error! Bookmark not defined.
DENEKAMP	Error! Bookmark not defined.
PAROCHIEKERK	Error! Bookmark not defined.
DIEPENHEIM	Error! Bookmark not defined.
ST-GEORGIUS-VICARIE	Error! Bookmark not defined.
ENSCHEDÉ	Error! Bookmark not defined.
ENSCHEDÉ IN DE DERTIENDE EEUW.....	Error! Bookmark not defined.
MANNEN "VAN ENSCHEDÉ".....	Error! Bookmark not defined.
ST-ANTONIE-GASTHUIS	Error! Bookmark not defined.
ENSCHEDÉ EN LÜBECK.....	Error! Bookmark not defined.
ONZE-LIEVE-VROUWE-GILDE	Error! Bookmark not defined.
GOOR	Error! Bookmark not defined.
HEIMELIJK GERECHT.....	Error! Bookmark not defined.
GASTHUIS	Error! Bookmark not defined.
ST-ANNEN-GASTHUIS.....	Error! Bookmark not defined.
HAAKSBERGEN	Error! Bookmark not defined.
ARMENGILDE.....	Error! Bookmark not defined.
HELLEENDOORN	Error! Bookmark not defined.
PAROCHIE	Error! Bookmark not defined.
ARMENHUIS	Error! Bookmark not defined.
LOSSER	Error! Bookmark not defined.
DE FAMILIE VAN LOSSER of SNOYE	Error! Bookmark not defined.
VAN REEDE	Error! Bookmark not defined.
OLV-GILDE	Error! Bookmark not defined.
ANDERE ARMENZORG	Error! Bookmark not defined.
FAMILIE HONICHLO ALIAS TAPPE.....	Error! Bookmark not defined.
LATERE ARMENZORG	Error! Bookmark not defined.
OOTMARSUM	Error! Bookmark not defined.
HEILIGE-GEEST-GASTHUIS IN HET BEGIN	Error! Bookmark not defined.
DE FAMILIE QUENDORP.....	Error! Bookmark not defined.
GASTHUIS - DE JAREN VANAF CA 1421	Error! Bookmark not defined.
EEN "PROVENE" VOOR RIJKEN	Error! Bookmark not defined.
BESTUUR VAN HET GASTHUIS.....	Error! Bookmark not defined.
KAPEL VAN HET HEILIGE-GEEST-GASTHUIS	Error! Bookmark not defined.
ONZE-LIEVE-VROUWE-GILDE	Error! Bookmark not defined.
SINT-ANNEN-GILDE	Error! Bookmark not defined.
ROELOF VAN BEVERVOORDE	Error! Bookmark not defined.
HEILIG-SACRAMENTS-GILDE	Error! Bookmark not defined.
SINT-MARTENS-GILDE	Error! Bookmark not defined.
PAROCHIEKERK	Error! Bookmark not defined.
LEPROZENHUIS	Error! Bookmark not defined.
PESTHUESKEN EN PESTLOODS	Error! Bookmark not defined.
COMMANDERIE DER DUITSE ORDE.....	Error! Bookmark not defined.
RIJSSEN	Error! Bookmark not defined.
HEILIGE GEEST.....	Error! Bookmark not defined.
ST-ANNEN-GILDE.....	Error! Bookmark not defined.
SIBCULO	Error! Bookmark not defined.
KLOOSTER	Error! Bookmark not defined.
WEERSELO	Error! Bookmark not defined.

STICHTING VAN HET KLOOSTER.....	Error! Bookmark not defined.
WESTFALEN GEKERSTEND VANUIT TWENTHE?.....	Error! Bookmark not defined.
ARMENZORG.....	Error! Bookmark not defined.
DEEL V.....	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
EPILOOG BIJ DE INLEIDINGEN.....	Error! Bookmark not defined.
ONTWIKKELING VAN DE TWENTSE ARMEN- EN ZIEKENZORG TOT CA 1405.....	Error! Bookmark not defined.
HANZE - WELVAART - ARMENZORG.....	Error! Bookmark not defined.
STICHTING EN VROEGSTE ONTWIKKELING VAN TWENTSE GASTHUIZEN.....	Error! Bookmark not defined.
RELIGIEUZE GILDEN EN ARMENZORG IN TWENTHE.....	Error! Bookmark not defined.
ZIEKENZORG.....	Error! Bookmark not defined.
DEEL VI.....	12
HET OLDENZAALSE OLV-CARTULARIUM.....	12
VI – A.....	12
INLEIDING EN BESCHRIJVING.....	12
IN WELK JAAR ONTSTOND HET CARTULARIUM?.....	14
AFBREKEN VAN HET CARTULARIUM.....	15
HOE KWAM HET CARTULARIUM IN HET OLDENZAALS ARCHIEF?.....	16
JOHANNES VAN DEVENTER ALIAS JOHANNES BROUWER ALS AFSCHRIJVER?.....	17
IETS OVER DE INHOUD - VRAGEN EN FEITEN.....	19
VI – B.....	22
VERANTWOORDING VAN DE WIJZE VAN UITGEVEN.....	22
DEEL VII.....	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
CARTULARIUM VAN HET OLV-GILDE (1403-1560).....	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
TEKSTUITGAVE.....	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
DEEL VIII.....	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
BIJLAGEN.....	Error! Bookmark not defined.
LIJST VAN OLDERLIEDEN VAN HET OLV-GILDE IN OLDENZAAL (ALFABETISCH).....	Error! Bookmark not defined.
LIJST VAN RAETLUDE VAN HET OLDENZAALS OLV-GILDE (ALFABETISCH).....	Error! Bookmark not defined.
LIJST VAN SCHENKERS AAN HET OLV-GILDE (ALFABETISCH).....	Error! Bookmark not defined.
LIJST VAN PASTOORS IN DE PLECHELMUSKERK (ALFABETISCH).....	Error! Bookmark not defined.
LIJST VAN BURGEMEESTERS IN OLDENZAAL (ALFABETISCH).....	Error! Bookmark not defined.
LIJST VAN SCHENKERS AAN DE ARMEN VIA HET KAPITTEL IN OLDENZAAL – ALFABETISCH.....	Error! Bookmark not defined.
LIJST VAN BESTUURDEREN BIJ DE HEILIGE GEEST IN OLDENZAAL (ALFABETISCH).....	Error! Bookmark not defined.
ANDERE RELEVANTE STUKKEN ALS BIJLAGEN.....	Error! Bookmark not defined.
HEILIGE GEEST IN OLDENZAAL – 22 APRIL 1351.....	Error! Bookmark not defined.
ALTAAR DER DRIE KONINGEN IN OLDENZAAL – 23 MAART 1388.....	Error! Bookmark not defined.
HEILIGE GEEST IN OLDENZAAL – 22 FEBRUARI 1390.....	Error! Bookmark not defined.
GASTHUIS IN OOTMARSUM – 20 SEPTEMBER 1398.....	Error! Bookmark not defined.
OLV-GILDE IN OLDENZAAL – 6 AUGUSTUS 1401.....	Error! Bookmark not defined.
OLV-GILDE IN ENSCHEDE – 15 AUGUSTUS 1414.....	Error! Bookmark not defined.
HEILIGE GEEST IN OOTMARSUM – 5 JUNI 1425.....	Error! Bookmark not defined.
OLDENZAAL/SCHÜTTORF - 21 FEBRUARI 1472.....	Error! Bookmark not defined.
LOSSER - VOLLENHOVE - 28 APRIL 1498.....	Error! Bookmark not defined.
VERKLARING VAN BEGRIPPEN.....	Error! Bookmark not defined.
Besate.....	Error! Bookmark not defined.
Beschikkingen na dode.....	Error! Bookmark not defined.
Erfpacht en tijdpacht.....	Error! Bookmark not defined.
Geldlening.....	Error! Bookmark not defined.
Leisting.....	Error! Bookmark not defined.
Lijftucht.....	Error! Bookmark not defined.
Momberschap.....	Error! Bookmark not defined.
Pandinge.....	Error! Bookmark not defined.

Rentekoop.....	Error! Bookmark not defined.
Schepenen en scriuer ('notarius').....	Error! Bookmark not defined.
Stadboek	Error! Bookmark not defined.
Verkoop en opdracht van onroerend goed	Error! Bookmark not defined.
“Waren”	Error! Bookmark not defined.

MUNTEN IN TWENTHE IN DE VIJFTIENDE EN ZESTIENDE EEUWError! Bookmark not defined.

KOREN-, LENGTE- EN LANDMATEN IN TWENTHE.....Error! Bookmark not defined.

DEEL IX.....*Error! Bookmark not defined.*

BRONNEN EN LITERATUUR

DEEL X.....*Error! Bookmark not defined.*

REGISTER VAN PERSOONS- EN GEOGRAFISCHE NAMEN.....Error! Bookmark not defined.

AFKORTINGEN

AA	Archief van vergadering en convent te Albergen
AAU	Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht
afl.	aflevering
AGN	Algemene Geschiedenis der Nederlanden
Alb.	Albergensia. Stukken betreffende het klooster Albergen (VORG 1878)
ARA	Algemeen Rijks Archief (nu Nationaal Archief in 's-Gravenhage)
Arch.	Archiv/Archief
Bd	Band
Cal. Plech.	Calendarium Plechelmi
cart.	Cartularium OLV-gilde
c.s.	cum suis
d.d.	de dato
dl.	de(e)l(en)
ed.	editor(es)
Frensw.	Frensweger handschrift (uitg. door W. Alberts en A. Hulshoff)
GA	Gemeente Archief
got.	Gotisch
HA	Handschriften Archiv
HCO	Historisch Centrum Overijssel (vroeger Rijks Archief Overijssel in Zwolle)
HR	Hanse Rezesse
Hs. Arch.	Handschriften Archief
HUA	Het Utrechts Archief (vroeger Rijks Archief Utrecht)
i.e.	id est
INA	Inventare der nichtstaatlichen Archive Westfalens
inv.	inventaris
JbTw	Jaarboek Twente
LdM	Lexikon des Mittelalters
LM	Liber Monasterii Sancti Anthonii (klooster Albergen)
MA	Middeleeuws Archief
mlat.	Middellatijn
mnd.	Middelnederduits
mnl.	Middelnederlands
MFCG	Mitteilungen und Forschungsbeiträge der Cusanus-Gesellschaft (Mainz/Trier)
MNW	Middelnederlands Woordenboek
mtw.	Middeltwents
NA	Nationaal Archief in 's-Gravenhage (vroeger ARA)
OA	Oud Archief
OBO	Oorkondenboek van Overijssel (Ter Kuile – tot en met 1350)
ofra.	Oudfrans
OLV	Onze Lieve Vrouwe(n)
o.n.	oude nummering
OO	Overijsselse Oorkonden (Ter Kuile – in typoscript; 1351-1450)
oork.	oorkonde
OsUB	Osnabrücker Urkundenbuch
r	recto
RA	Rijks Archief
RAGI	Rijksarchief Gelderland (in Arnhem)
RAO	Rijksarchief Overijssel (nu Historisch Centrum Overijssel)

RAU	Rijksarchief Utrecht (nu Het Utrechts Archief)
Reg.	Regest
StA	Staatsarchiv (D)
StAOs	Niedersächsisches Staatsarchiv Osnabrück
TRR uitg.	Tijdrekenkundig Register op het Oud Provinciaal Archief van Overijssel uitgever
v	verso
VMORG	Verslagen en Mededelingen (van de Vereeniging tot Beoefening van) Overijsselsch Regt en Geschiedenis
VORG	Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis

HET OLDENZAALSE OLV-CARTULARIUM

VI – A

INLEIDING EN BESCHRIJVING

Een cartularium wordt algemeen omschreven als een register, waarin de voornaamste oorkonden van een middeleeuwse instelling werden overgeschreven ten einde het raadplegen van die oorkonden gemakkelijker te maken, stukken over een zelfde onderwerp samen te brengen en de originelen te beveiligen. Archivistisch geformuleerd luidt de definitie: Een cartularium is een register van akten, aangelegd door of vanwege degene, die deze akten als bewijsstukken voor zijn rechten of gedenkstukken van zijn geschiedenis beschouwde. Voor het grootste deel van het Oldenzaals cartularium zijn beide definities toepasselijk. Het cartularium van het Oldenzaalse OLV-cartularium werd daarenboven ook - bij gelegenheid - als een soort legger gebruikt. Een legger wordt omschreven als een staat van te ontvangen vaste inkomsten en ook als een staat van voor onbepaalde tijd vastgelegde gegevens betreffende onroerende goederen. Voorbeelden uit ons cartularium zijn de aflossingen en jaarlijkse betalingen, zoals we die uit notities boven de afgeschreven oorkonden, uit aantekeningen in de marge en uit de opgeplakte pagina's 1 en 2 en vooral 113 – 116 kunnen opmaken.¹ Tenslotte werd het cartularium - althans in de vorm waarin wij het nu kennen - ook nog gebruikt voor aantekeningen van velerlei soort, zoals bijvoorbeeld vermelding van namen van olderman en raadslieden met bijbehorende data en ook losse aantekeningen van boekhoudkundige aard. Die zogenaamde losse aantekeningen staan wederom vooral op de pagina's 1 en 2 (daarin vooral de vermelding van olderlieden en raetluede) en ook op de pagina 's 109 – 116.

Het cartularium van het Oldenzaalse OLV-gilde wordt bewaard in een brandvrije kelder van het gemeentehuis van Oldenzaal in het Oud Archief van Oldenzaal met het inventarisnummer 265. Het is op papier geschreven en bestaat uit drie katernen en drie opgeplakte folia. Katern 1 bestaat uit veertien bifolia van enigszins verschillend formaat. Vóór dit katern is een folium opgeplakt. Katern 2 bevat zes bifolia en daaraan voorafgaand een opgeplakt blad. Katern 3 omvat zeven bifolia met ofwel twee bifolia ofwel vier folia van octavo formaat. Na katern drie werden weer twee folia aangeplakt. De bladspiegel is ca 22 x 14 ½ cm en het blad is ca 29 ½ x 21 cm. Er liggen ook twee kleine losse fragmenten in het cartularium, die we als A en B

¹ Tersteeg, J., *Renkum*, 16, met verwijzing naar A. Maris (*Cartularium*, 42-47).

gekenmerkt hebben. Ze zijn enkelzijdig beschreven en passen qua inhoud duidelijk wel bij van het cartularium.²

Van de 116 genummerde pagina's zijn de bladzijden 95 en 108 niet beschreven. Tot en met bladzijde 16 is het cartularium duidelijk gerestaureerd. De (opgeplakte) pagina's 1 en 2 en ook de (opgeplakte) slotpagina's 115 en 116 zijn het zwaarst beschadigd en voor een klein deel verdwenen. Vanaf p. 17 tot en met p. 58 zien de pagina's er oorspronkelijk uit - op een enkele kleine restauratie na. Vanaf p. 59 tot en met p. 64 en bij de bladzijden 65 t/m 81 en bij p 83 is er duidelijk een versterking van de pagina's door middel van overgeplakt materiaal aan de binnenste marge. De pagina's 59 tot en met 92 zijn verder niet gerestaureerd, terwijl de pagina's 93 tot en met 96 dat weer wel zijn. De bladzijden 89 t/m 97 zijn opnieuw in de originele staat. De pagina's 113 tot en met 116 zijn licht tot zwaar gerestaureerd.

De pagina's 1 en 2 vallen geheel uit de toon bij de daarna volgende bladzijden door hun inhoud die anders van aard is dan bijvoorbeeld bij de blz. 3 t/m 73. Het eerste folium is - zoals gezegd - later opgeplakt. Op de bladzijden 1 en 2 staat bijna uitsluitend informatie over de verkiezingen tot olderman en over zijn raetluede. Vanaf p. 3 t/m 73 zijn de afgeschreven oorkonden allemaal van dezelfde hand. Zij bevatten oorkonden uit de periode vanaf 1403 tot aan 1521. Ze zijn duidelijk door dezelfde schrijver binnen korte tijd afgeschreven van de originelen. In het midden van p. 74 staat een door notaris Johannes Tildem geschreven collatie uit 1521. De tekst daarvan luidt: *Collationata et auscultata est presens copia per me, Johannem Tildem notarium publicum, que cum suo originali concordat quod ego, Johannes notarius attestor manu mea propria.*

Na pagina 73 komen wel nog enkele oorkonden voor, die vóór 1521 zijn opgesteld. Die zijn echter in of na na 1521 door opnieuw dezelfde schrijver afgeschreven. Er komt geen enkele oorkonde voor in de pagina's 3 t/m 73, die opgesteld werd na 1521, uitgezonderd een duidelijk later toegevoegd *Jtem. To gedenckene* op p. 10 en *Toe wettene*, dat op p. 65 onderaan werd bijgeschreven. Hoewel de inhoud van die toegevoegde tekst op p. 65 in het jaar 1550 gedateerd wordt, heeft deze tekst betrekking op een oorkonde uit 1473. Ook de pagina's vanaf p. 74 blijken - ondanks enkele verschillen, die we toeschrijven aan kleine veranderingen in iemands handschrift in de loop van zijn leven - bijna steeds van dezelfde schrijver te zijn. Tussen pagina 112 en pagina 113 zijn acht ongenummerde bladzijden (van een veel kleiner formaat) toegevoegd. We zullen ze nummeren als 112a t/m 112h. Anderhalve bladzijde (112f (gedeeltelijk) en 112h) blijken duidelijk nog door dezelfde hand van bijna het complete cartularium beschreven, terwijl drie bladzijden (112d + 112e en voorts 112g) onbeschreven zijn. De overige, oorspronkelijk ongenummerde, bladzijden zijn ten dele beschreven door een duidelijk andere en slordiger hand. De

² Bij het onderzoek naar codicologische feiten omtrent het OLV-cartularium ben ik dank verschuldigd aan Coen Goudriaan, hoogleraar aan de VU in Amsterdam, die het cartularium in het archief in Oldenzaal heeft onderzocht en mij codicologisch "de eerste schreden" heeft leren zetten.

opgeplakte pagina 's 113 tot en met 116 onderscheiden zich - door aantekeningen over financiële aangelegenheden - duidelijk van het grote geheel.

De inhoud van laatstgenoemde pagina's overschrijdt een keer en wel op pagina 112f een jaargrens van 1559, doordat het jaartal 1560 er - door een andere hand dan de hoofdschrijver - nog in vermeld wordt met onder meer als tekst *ano 1560 ald[er]ma[n] deij Doctor*. Waarschijnlijk dezelfde andere hand is overigens ook bij de laatste vier regels op pagina 2 van ons cartularium te herkennen, waarin wordt medegedeeld dat in 1559 *veder .. deij doctor voor en alderm[an]* gekozen is. Voor een deel is echter weer - zeker voor 98% op de bladzijden 1 en 2, maar ook op pagina 112f - de "hoofdschrijvershand" van het cartularium te herkennen. Op p. 113 overigens is opnieuw - in een vermoedelijk later toegevoegde tekst - verschil in handen te constateren. De folia genummerd 113 t/m 116 zijn weer aangeplakt. Het cartularium wordt beschermd door lege bladzijden en een kartonnen band, die wellicht een kleine eeuw oud is. Op de kartonnen band is een etiket geplakt met het opschrift: Chartularium van het Onze Lieve-Vrouwe-armen-gilde Stad Oldenzaal. Van de honderd en een regesten, die Formsma in 1938 in zijn regestenlijst heeft opgenomen, dateert het laatste regest uit het jaar 1553. Het laatst genoemde jaartal in het cartularium is 1560. De tekst in het cartularium kan – gezien de negen en dertig jaren van begin tot eind – zeer wel door één enkele hand, waarschijnlijk zekere Johannes van Deventer zelf of anders diens klerk, zijn geschreven. De initialen, die in bijna het gehele cartularium gebruikt worden, wijzen - evenals de rest van het handschrift zelf – beslist in de richting van één enkele hand als (hoofd)schrijver. De stukken tekst van een andere hand dan die van de "hoofdschrijver" zijn qua omvang verwaarloosbaar.

IN WELK JAAR ONTSTOND HET CARTULARIUM?

Formsma schatte - ca 67 jaar geleden - dat het cartularium in het midden van de zestiende eeuw werd opgemaakt.³ Het afschrijven moet echter al veel eerder hebben plaatsgehad. Als men de oorlogsgeschiedenis van Oldenzaal met de bekende verwoestingen uit 1510, 1513 en 1517 en vooral de situatie uit 1521 in beschouwing neemt, is het jaar 1521 een jaar, waarin de noodzaak voor het schrijven van een (reserve-)cartularium goed voorstelbaar is. Het is het jaar van de tweede Gelderse inval. De stad Zwolle had in 1521 - na Rijksdag te Worms waarin het optreden van Luther ook aan de orde kwam - hertog Karel van Gelre om steun gevraagd en de hertog kwam graag naar Zwolle. Gelderse en Zwolse troepen vormden sindsdien een bedreiging voor Drente en Overijssel en trokken soms rovend en plunderend richting Twenthe. Op 14 juli 1521 was de situatie in Overijssel van dien aard dat Johannes van Lochem schrijft: "Want op dat ogenblik woedde er een hevige vijandschap tussen de steden Kampen en Zwolle. Daaruit zouden, zoals sommigen vreesden,

³ Formsma, W., *Archieven Oldenzaal*, 31 (bij inv. nr 265).

bijzonder dreigende gevaren voortspruiten voor dit gewest en een zeer omvangrijke schade zou het gevolg zijn".⁴ Maar er dreigde van veel dichterbij nog meer gevaar. In Oldenzaal waren in 1521 ca driehonderd man (ruiters en voetvolk) van de bisschop gelegerd, die geen soldij meer kregen. Zij vormden een bedreiging voor burgers, boeren en kloosterlingen. Johannes van Lochem schrijft letterlijk: "Aan deze honden werd ons beklagenswaardige gewest ten prooi gegeven". Aan het klooster Albergen werd door enkele ruiters uit Oldenzaal, vergezeld van een paar vooraanstaande mannen uit de stad, een eis tot betaling van geld gesteld. Rond 10 oktober 1521 speelde zich volgens Van Lochem een en ander af en op 15 oktober 1521 stond de raad van Oldenzaal borg voor het klooster Albergen en gaf al zijn bezittingen en de eigendommen van de Broederschap van Onze Lieve Vrouwe en die van het gasthuis in Oldenzaal als onderpand.⁵ We vinden deze borgstelling op p. 74 van het cartularium. Onmiddellijk hierna volgt op p. 74 in het cartularium de collatie van notaris Tildem. Het OLV-gilde heeft vermoedelijk uit voorzorg het cartularium laten afschrijven en collationeren. Daarmee is tevens het feit verklaard dat de afschrijver de pagina 's 3 tot en met 74 in zeer korte tijd overschreef en dat hij verder ook geen moeite deed of zelfs kon doen om enige ordening in het cartularium aan te brengen. Het afschrift is vervolgens door hem gebruikt in plaats van een eventueel ouder cartularium, dat verder nergens meer ter sprake komt. In 1559 derhalve is het cartularium niet opgemaakt, maar is integendeel het "bijhouden" van het cartularium praktisch opgehouden. Dat jaartal past ook uitstekend bij de nieuwe indeling van diocesen, die voor het kapittel van Oldenzaal en waarschijnlijk daardoor voor alle geestelijken in Oldenzaal een aanzienlijke verslechtering van de rechtspositie inhield.

AFBREKEN VAN HET CARTULARIUM

Verklaringen voor het afbreken van het cartularium ca 1559 worden in sociaal-economische (verminderde welvaart, pest en verminderde landhandel) zowel als daarmee samenhangende religieuze factoren (het opkomen van het protestantisme en de verwarring daardoor in het katholieke Twenthe) gezocht.⁶

De periode van met name 1550 tot 1565 wordt met betrekking tot de Zuidelijke Nederlanden door Trio beschreven als een "culminatiepunt voor de aantasting van

⁴ Hagens, H., *Kroniek*, 76 en 77. Vergelijk ook de hoofdstukken 102 (p. 314), 113 (p. 322) en 124 (p. 330 en 331) uit de *Kroniek van Johannes van Lochem*.

⁵ *Cartularium OLV-gilde*, 74. Het origineel van de akte was verzegeld met het gemene landszegel.

⁶ Trio, P., *Broederschap*, 194. Het zij hierbij terloops vermeld dat er zich in het Oud Archief in Oldenzaal verscheidene documenten bevinden, die de geschiedenis van de armenzorg van na ca 1635 documenteren, maar die nog niet samenhangend bestudeerd werden. Bij Formsma, W. (*Archieven Oldenzaal*) worden ze vermeld onder hoofdstuk XIII "Armenstaat" (p. 31-34). Stappers-Vürtheim (*Oldenzaal*, 88) noemt als rijke bron voor verdere studie een "zwarte, lijvige foliant" uit 1754, die een duidelijk beeld geeft van de middelen, die de armenzorg uit de achttiende en wellicht negentiende eeuw ter beschikking stonden. Ze zal daarmee de nummers 266 en 267 uit de inventaris van Formsma bedoelen.

consumptieuitgaven". Trio spreekt van de "eeuw met de prijzenrevolutie" als hij op de zestiende eeuw doelt. Die prijzenrevolutie heeft mutatis mutandis ook voor de Noordelijke Nederlanden en meer specifiek voor Twenthe gegolden. Geerdink schrijft over een "schromelijke hongersnood, die vele mensen in deze streek [i.e. Twenthe] wegraapte vooral in 1548-56; in dat laatste jaar kostte een last rogge 130 gulden en in het jaar 1557 was slechts 18 gulden de normale prijs".⁷ Echter ook de eerder genoemde religieuze verwarring en daar bovenop de zogenaamde bisschoppenkwesitie, een nieuwe indeling van bisdommen in 1559, en het daarmee samenhangende verzet onder meer tegen vermindering van prebenden, zal in Oldenzaal zeker van invloed zijn geweest.

Rond de jaren 1559 en 1560 - als er tien van de zestien kanunniken in Oldenzaal verplicht priester zouden moeten zijn, terwijl er zelfs niet één kanunnik is met een priesterwijding en er daarenboven niemand ook maar over peinst om deken te worden - breekt het cartularium af. Als de 26-jarige H. Virssen dan in 1560 tot deken wordt gekozen, aanvaardt hij dat ambt onder de voorwaarde dat de senioren zich eerst tot priester laten wijden en behoudt hij zich het recht voor om op zijn beslissing terug te mogen komen, hetgeen hij in 1565 ook *de facto* doet onder het voorwendsel (?) aan een der universiteiten te willen studeren.⁸

Sommigen van de schenkers uit de kringen van adel en aanzienlijken binnen de stad Oldenzaal eisen de vaste eigendommen en renten, die hun voorouders aan kerk en kapittel geschonken hadden, terug. Een neerslag van die gebeurtenissen is in het *Calendarium St. Plehelmi* nog te vinden. Omdat kapittel en kerk door brand en plundering bewijsstukken van overdracht hadden verloren, terwijl vele erfgenamen van vroegere schenkers hun eigendomsdocumenten nog wel bezaten, konden kapittel noch kerk zich verweren.

HOE KWAM HET CARTULARIUM IN HET OLDENZAALS ARCHIEF?

De interessante vraag, hoe het cartularium in het Oud Archief van Oldenzaal terecht is gekomen, was niet onmiddellijk te beantwoorden. In de vroegste stukken van overdracht van de gemeente-archieven uit 1844, 1864, 1871, 1874 en 1908 is er niet - *expressis verbis* - sprake van een cartularium. Er wordt alleen gesproken over een legger der Provisorie-eigendommen uit 1754 (bestaand uit 1 deel).⁹ Hommen schrijft in 1937 over het stadsarchief: "Tot 1918 was er van enige ordening in deze administratie, althans voor zoover Oldenzaal betreft, nauwelijks sprake".¹⁰ Daarom ook werd in 1918 tot de invoering van een dossierstelsel overgegaan. Kennelijk doordat ten behoeve van het archief van de Provisorie of Algemene Armenstaat dat zogenaamde dossierstelsel pas in 1932 werd ingevoerd, is daarin voor de Algemene

⁷ Geerdink, J., *Bijdragen*, 82.

⁸ HUA, collectie Rijsenburg, inv. nr 142 (*Protestatio Henr. Virssen, decani electi*. Hij tekent op 24 juli als Henricus Virssen, canonicus Oldenzaelensis.

⁹ OAO, inv. nrs 891 t/m 894.

¹⁰ Hommen, B., *Archief*, 5.

Armenstaat het archief tot 1931 opgenomen.¹¹ Ook daarin wordt het cartularium opnieuw niet vermeld. Pas Formsma maakt in 1938 melding van een "cartularium van het Onze lieve Vrouwengilde, opgemaakt in het midden der 16^e eeuw (1 deel)". Het lijkt waarschijnlijk, dat hij het cartularium "gewoon" bij de rest van de niet gearchiveerde bescheiden van de Algemene Armenstaat heeft aangetroffen.

Het is goed mogelijk, dat een provisor van het OLV-gilde - belast met toezicht op de boekhouding of wellicht met de boekhouding zelf - die werkzaamheid vanaf het begin, of al heel spoedig na het begin van het OLV-gilde, mede in opdracht van de stad heeft uitgevoerd. Dan zou het huidige cartularium al vanaf 1521 tot het archief van de stad Oldenzaal behoord hebben. Vermoedelijk heeft de *Vnser Lieuen Vrouwen-kyste* en het *Vnser Leuen Vrouwen-register* (waarin bijvoorbeeld *eyn besegelt breff ... licht jn Vnser Lieuen Vrouwen-kyste ... vnde ys mede copijert jn Vnser Leuen Vrouwen-register*) altijd al een plaats gehad in het stadhuis in Oldenzaal en is het op 25 april 1551 vermelde *Vnser Leuen Vrouwen-register* (cart. p. 112h) identiek aan het OLV-cartularium.

Er zijn van de afgeschreven oorkonden slechts vier charters in het Oldenzaalse Oud Archief bewaard gebleven. Het betreft de oorkonden d.d. 21 februari 1472 (inv. nr 320), 22 januari 1493 (inv. nr 308), 12 juli 1518 (inv. nr 330) en 25 augustus 1551 (inv. nr 300). Het is mij niet bekend, waar de andere oorkonden zijn gebleven. Bij de collatie in 1521 door notaris Tildem moeten volgens deze notaris ofwel de originele oorkonden, ofwel een eventuele voorganger van het cartularium (*cum suo originali concordat*), nog aan hem getoond zijn. Doordat er door de afschrijver geen ordening in het rommelig aandoende geheel is aangebracht is en vanwege het feit dat notaris Tildem bevestigt, dat de *copia ... cum suo originali* [enkelvoud!]) *concordat* nemen we aan dat hij een ouder cartularium in de bestaande volgorde heeft afgeschreven en daarna nieuwe afschriften heeft toegevoegd. De opgeplakte bladzijden 1, 2 en 113 t/m 116 hebben dan aanvankelijk geen deel van het cartularium uitgemaakt. Zij zijn ten dele zwaar gerestaureerd en werden vermoedelijk veel frequenter gebruikt dan de andere bladzijden. Ook de inhoud - vooral op de eerste twee bladzijden - wijkt aanzienlijk van de rest van het cartularium af.

JOHANNES VAN DEVENTER ALIAS JOHANNES BROUWER ALS AFSCHRIJVER?

Wie is de schrijver van het cartularium geweest? Hij maakt zich als schrijver niet zelf bekend, maar we beschikken wel over een paar aanknopingspunten, waarbij Johannes van Deventer de beste papieren heeft om als afschrijver van het cartularium beschouwd te worden. Een Johannes van Deventer is op 20 januari 1522 pater bij de tertiariissen in Oldenzaal en achttien jaar later is een Johannes van Deventer op 4 juni 1540 nog steeds/opnieuw pater bij de tertiariissen.¹² Johannes van

¹¹ Hommen, B., *Archief*, 69-73.

¹² HCO, AA, 682 en 697.

Deventer is in 1543 (21 en 30 oktober en 18 november) raetman en medeprovisor bij het OLV-gilde. Op 30 oktober 1543 (p. 94) vermeldt Johannes van Deventer zichzelf waarschijnlijk in het cartularium als hij met onder meer olderman Vijt van Halle en Johan Hamsijnck het land *mede beseen vnde bij eijn gescreuen* heeft bij Dubbeldijnck.¹³

In 1544 worden Johannes van Deventer en Johan Haemsijnck als provisors van het OLV-gilde aangeduid, terwijl Henrijnck Herijnck hulder namens Johannes van Deventer is.¹⁴ Johannes van Deventer is op 5 oktober 1546 opnieuw raetman bij het OLV-gilde. Omdat hij als provisor van het OLV-gilde in 1544 een hulder nodig heeft, kunnen we aannemen, dat hij priester is. Omdat Johannes van Deventer in zijn positie als biechtvader bij de Oldenzaalse zusters ook tot priester gewijd moet zijn, is de kans groot dat het steeds om dezelfde Johannes van Deventer gaat. Aangezien een provisor dikwijls de administratie bij een religieus gilde voerde en het de geletterden (i.e. meestal priesters of *clerici*) waren, die een dergelijke taak toegewezen kregen, is Johannes van Deventer als schrijver steeds nadrukkelijker in beeld. We kunnen zijn aanwezigheid in Oldenzaal bovendien met zekerheid van 1522 tot 1546 volgen. Waarschijnlijk echter kunnen we dezelfde Joannes van Deventer al in de *Kroniek van Johannes van Lochem* aantreffen. In het jaar 1520 al is diaken Johannes van Deventer (genaamd Brouwer) broeder en reftermeester in het klooster van Albergen. Lijse Brouwer, de moeder van Johannes van Deventer, schonk in 1520 een bedrag van honderd en acht guldens aan het convent. In 1521 wordt Johannes Brouwer naar Münster gezonden om daar op dinsdag na Pinksteren (21 mei) de priesterwijding te ontvangen. Op 14 juli 1521 droeg Johannes Brouwer uit Deventer zijn eerste mis in Albergen op. Zijn moeder, die - wegens gevaarlijke oorlogsomstandigheden - de gevaarlijke reis van Deventer naar Albergen zonder mannen maar in gezelschap van nog negen andere vrouwen had afgelegd, had op die dag uitstekend voor spijs en drank laten zorgen. In 1523 leent het klooster geld (vier en twintig guldens tegen acht en twintig Brabantse stuivers per gulden) van haar. Op 28 december 1523 kreeg Johannes Brouwer de opdracht om de vermaningen en verordeningen van het conventsgesprek van die dag schriftelijk vast te leggen.

Kennelijk is in de *Kroniek van Johannes van Lochem* sprake van twee personen met de naam Johannes Brouwer. In 1525 is onder anderen zekere Johannes Brouwer executeur testamentair van de overleden heer Johannes Ludolphi, vicaris in Borne. Een tekst in hoofdstuk 311 van de *Kroniek van Johannes van Lochem* spreekt van

¹³ Johan Hamsijnck/Hamsijnck/Hamsynck/Haemsijnck, is raetman in 1538 (3 februari); 1543 (31 augustus); 1543 (2 en 30 oktober); 1544 (provisor - 24 oktober; GA Oldenzaal, regest nr 162); 1547 (4 oktober); 1548 (5 maart - *Markerecht van Albergen*, 33); 1548 (8 september); 1549 (8 oktober); 1550 (7 november); 1553 (3 oktober). Hij is in 1542, 1545 (19 december), 1551 (17 juni) en 1553 (27 februari) burgemeester in Oldenzaal (*OLV-cartularium*, 105, 106, 110 en 112).

¹⁴ OA Oldenzaal, regest nr 162. Henrick Herijnck is op 14 november 1547 burgemeester (*Cartularium OLV-gilde*, 99). Zekere Johan Herinck/Herynck, is raetman in 1551 (6 oktober) en olderman in 1553 (3 oktober). Hij is in 1563 en 1572 burgemeester in Oldenzaal.

Johannes Brouwer, vicaris in Ootmarsum.¹⁵ Aangezien al in 1502 een heer Johan Brower vice-cureit in Ootmarsum is, kan althans vicaris Brouwer niet identiek zijn aan de Albergse broeder.¹⁶ Als we verder de gewoonte van de Moderne Devoten in aanmerking nemen om iemand te noemen naar de plaats van herkomst, is het normaal dat Johannes Brouwer uit Deventer in het klooster in Albergen als Johannes van Deventer wordt aangeduid. Ook het feit dat hij als biechtvader bij de zusters in Oldenzaal is begonnen, past chronologisch goed bij de verzamelde gegevens. Het tijdstip van eerste vermelding als biechtvader in Oldenzaal sluit weer goed aan bij zijn priesterwijding in Münster. Daarenboven heeft hij kennelijk in 1523 in Albergen al een reputatie, waardoor juist hij de schriftelijke zaken van een conventsgesprek moet afhandelen.

IETS OVER DE INHOUD - VRAGEN EN FEITEN

De inhoud van het cartularium bevat veel stof tot nieuwe studie. We noemen enkele vermeldenswaardige feiten met daarbij opkomende vragen.

Het aantal door het gilde gekochte rentes overtreft het getal van schenkingen en testamenten ten gunste van het OLV-gilde. Daaruit kan men afleiden dat het OLV-gilde de verkopers geregeld aan contant geld hielp, zodat het gilde daarmee dikwijls als een soort geldschietter optrad. De gekochte rente - vaak winterrogge - moest dikwijls pas in november of december geleverd worden. Een vraag daarbij betreft de opslag van de winterrogge tot het tijdstip van eventuele levering. De winterrogge werd - naar wij aannemen - meestal in juli of begin augustus geoogst. Wat gebeurde ermee tot het tijdstip van levering? Daarbij speelt de interessante vraag mee of de roggerenten wel altijd in natura afgeleverd werden of vanaf het begin ook in geld omgezet konden worden. Men kon dan in het najaar op bijvoorbeeld de Oldenzaalse markt de actuele roggeprijs vaststellen, wat bij de soms sterk wisselende prijzen van rogge voor koper en verkoper van groot belang kon zijn. Als er echter in de tekst *expressis verbis* een *spyker* ('voorraadschuur' of ook bijvoorbeeld 'voorraadzolder') genoemd wordt (cart. p. 82) in verband met betaling *vp sancte Peter ad Cathedram*, nemen we aan dat de jaarlijkse betaling in natura moest plaatsvinden.

Ook juridische aspecten verdienen een onderzoek. Er is bijvoorbeeld in het cartularium sprake van *meyerrecht*, *hueswinnghe* en de status van *hoerijch* en *cormedich*. In 1533 wordt van *meyerrecht* gewaagd, als - na het overlijden van Herman en Alheijt ter Horst - hun onmondige kinderen vanwege het OLV-gilde voortgeholpen mogen worden door Johan en Berte ten Dirixhuess. We laten een gedeelte uit het contract volgen.

Johan en Berte ten Dirixhuess zullen het erue ter Hoerst in Bonynghe in pacht *annemen ende hebben achten jairlanck nae datum desser cedulen ende dat selue*

¹⁵ Schildkamp, J., *Kroniek*, hoofdstukken 2, 47, 80, 88, 98, 102, 103, 257, 301 en 311. In de index wordt per abuis het hoofdstuk 311 niet vermeld.

¹⁶ Formsma, W., *Ootmarsum*, regest 337.

erue tellen, bouwen ende gebrucken ende alle jair de oelde gewoentlicke pacht daervan betalen ende voert alle schattijnghe ende schulde, daer dat selue erue ytzondt mede beswert ende noch van den heren ende landtschappe mede beswert mach werden, semptliken affdoen ende betalen; daer to sollen ende wyllen Johan ende Berte ende oer erffgenamen hebben ende holden in bewarijnghe ter koest ende kledijnghe dat kleijne kijndeken van Gerde ende zaligen Alheijde ter Hoerst geboren, bes ten tijden ende alsoe langhe dat tselue kijndt vpkumt ende sijn broet verdeinen kan.

Als de achttien jaar verstreken zijn mogen Johan en Berte *na lantrechte* de volle lijffucht genieten, zoals bij leven de echtelieden Ter Horst dat zouden hebben gemogen.

Ook enkele verwijzingen naar horigheid bij het OLV-gilde prikkelen tot nader onderzoek. In 1534 verklaart Heyneman voor de gemene raetluede van het gilde, dat hij en zijn vrouw “cormedich Vnser Lieuen Vrouwuen-broderschop” zijn. *Vnde na oerer doet sal Vnse Lieue Vrouwe hebben van yttelijcken eyndat best.* De keurmedigen of kamerlingen vormden een aparte groep binnen de horigen.

Een kleine tien jaar later komt bij horigen van het OLV-gilde het fenomeen *hueswynnijnghe* voor. Op maandag 8 januari 1543 wordt het *erve ende guet* Dubbeldynck - *eyndat volgh doerslachtich guet* - gekocht. Het huis is van acht *gebunt getymmers met anderen getymmer metten holte jn den hoeff*. De pachtvoorwaarden voor de meyer worden beschreven en tenslotte luidt de schriftelijk vastgelegde afspraak: *Ende dat kijnt, dat volger des erues ys, sal ene behoerlijcke hueswynnijnghe gheuen nae landeswyse ende gheuen syck hoerijch alse ander meyrs vp Vnser Lieuen Vrouwen erue wonafftijch sijn, toe wettene: eyndat beste. Soe en sullen ock die kijnder dat erue nicht auerdregen an vromde lüde, buten consent der raetluede. ... Ende hijrvan sal men erffbreue maken, alst zedelijck ende gewoentlijck ys ende die kijnder sullen ock vertichnisse doen ende eijnen dachdenst spensireren des jaers.*

Ook het eerste verschijnen van burgemeesters in het stadsbestuur van Oldenzaal trekt onze aandacht. Tot 1435 was bij uitvaardigers van Oldenzaalse oorkonden geen sprake van burgemeesters. In charters en in het OLV-cartularium was enkel sprake van gemene schepenen en raad.¹⁷ De oorkonden werden bezegeld met het stads *cleyne* zegel. Vanaf 1436 worden in Oldenzaal bij de uitvaardigers ook burgemeesters vermeld. Als burgemeesters genoemd worden kan dat plaatsvinden zowel in combinatie met gemene schepenen en raad als wel in combinatie met schepenen en raad. Een andere - daarmee samenhangende? - verandering betreft het gebruik van een stadszegel. In 1437 en bijvoorbeeld ook in 1446 wordt door burgemeesters, schepenen en raad gebruikt gemaakt van het *secretzegel*. Dat *secretzegel* kwam daarvoor niet voor bij uitvaardigers in het cartularium. Het daarvoor gebruikte *cleyne* zegel van de stad kon daarna nog tot en met 1451 door de

¹⁷ De regesten met de nummers 28 en 31, die Formsma in 1938 maakte, zijn op het punt van burgemeesters onjuist

stedelijke autoriteit gebruikt worden. Vanaf 1452 wordt in ons cartularium ook melding gemaakt van het *jngesegel* van de stad Oldenzaal. Ca 1468 worden zowel het *secretzegel* als het *jngesegel* van de stad gebruikt. Daarna komt het *secretzegel* als winnaar uit de strijd te voorschijn. Uit een veel latere oorkonde uit 1574 blijkt dat het OLV-gilde in dat jaar, als gewoonlijk, het *secretzegel* van de stad Oldenzaal gebruikte.

Praktisch samengaan met het optreden van burgemeesters in het stadsbestuur is volgend verschijnsel. Vanaf 1436 blijkt dat een juridische handeling kan plaats hebben *vor ons in schependom als vor schepene selven*.¹⁸ Kan men daaruit opmaken, dat er een soort *petit comité* binnen de schepenen was ontstaan, dat zaken namens alle schepenen kon afhandelen?

Voor taalkundigen biedt het cartularium eveneens tal van interessante studieobjecten. Van de vier charters, die als afschrift in het cartularium voorkomen, is het charter uit het jaar 1493 aan te treffen in het corpus voor mijn dissertatie *De geboorte en bloei van het Twents als schrijftaal in de late middeleeuwen*. Een voorlopige vergelijking toonde aan, dat de afschrijver zijn werk redelijk nauwkeurig heeft verricht. Uit een ander afschrift van een oorkonde uit 1472, dat door mij vergeleken werd, blijkt wederom voldoende nauwgezetheid bij de afschrijver. Bijna uitsluitend kleine, maar wel interessante, verschillen in grafie werden ontdekt. In een bijlage wordt het charter uit 1472 met het afschrift vergeleken. De afschrijver heeft zelfs enkele verbeteringen bij fouten of omissies aangebracht. Voor taalkundigen is een ander mogelijk punt van aandacht het voorkomen van ü-grafie. Het verschijnsel werd in Twentse charters vóór 1500 door mij nooit aangetroffen. Eveneens interessant zijn de naamvalsvormen van het lidwoord van bepaaldheid *dem* en *deme*, die in het Middeltwents vóór 1500 nooit werden gevonden.

Er is een stadsrecht van Oldenzaal bewaard gebleven. Daarin wordt ons gezegd, dat iemand, die burger van Oldenzaal wil worden, twaalf oude schilden - ofwel vijftig gouden guldens - aan de stad moet betalen. Helaas is niet duidelijk uit welk jaar die verordening stamt.¹⁹ Uit het cartularium weten we dat *zelige Euese Beckers* ruim vóór 1545 (ca 1500?) het Achterhuis *jngewonnen hefft met stadrecht* voor twintig *enckede golden gulden van ghewechte*. Wat zou hier *met stadrecht* betekenen? Zou ca 1500 het kopen van het stadsrecht inclusief een achterhuis "slechts" twintig gouden gulden gekost hebben? Of zou het achterhuis twintig goudgulden opgeleverd hebben, omdat bepaalde bepalingen uit het stadsrecht de koop op die wijze mogelijk maakten?

Uit een voor de stadshistorie belangrijke notitie (op p. 36 van het cartularium) blijkt dat *Oldensael verbrant was jnt jaer dusent CCCC vnde Xijj*. De datering CCCC is geschreven met een verbindende streep boven de vier CCCC; kennelijk is daarmee dus bedoeld 1513. In 1513 heeft er dus ook een hevige brand in de stad Oldenzaal

¹⁸ Vergelijk Seyger, G., *Geboorte Twents*, oorkonde 1436 Oz (21 juni).

¹⁹ Formsma, W., *Oudheidkamer*, 13. Bovendien is in het overgeleverde stadsrecht sprake van *twee roede straeten en einen leeren emmer, soo wall die man als die vrouwe*.

gewoed. Men kan bij *verbrant* kiezen uit de betekenissen 'in vlammen was opgegaan' en 'in brand gestoken'. Het stukje tekst vormt het eerste bewijs, dat Oldenzaal in 1513 daadwerkelijk belegerd en ingenomen werd en wel door Rudolf van Munster, de afgezette drost van Coevorden, die de stad opnieuw in brand stak.²⁰ Binnen drie jaren gezet was de toon voor een lange lijdensweg van meer dan een eeuw voor Oldenzaal en het *lant van Twenthe* gezet!

VI – B

VERANTWOORDING VAN DE WIJZE VAN UITGEVEN

De uitgever heeft, eerder als filoloog dan als historicus, mede op basis van vroeger opgedane ervaringen de tekst als volgt uitgegeven. De volgorde van de afschriften en van de aanwezige nummering van pagina's is in deze editie volledig gehandhaafd. De opmaak van de pagina is wel flink veranderd. Het einde van een regel, sommige leestekens en hoofdletters bijvoorbeeld worden niet meer aangeduid. De transcripties zijn - voorzover mogelijk - door mij gedateerd en voorzien van een regest, dat door []-haakjes herkenbaar wordt. Van de in 1938 gepubliceerde regesten van Formsma, die door hem echter chronologisch en niet volgens paginering geordend werden - werd meestal gebruik gemaakt, voor zover er geen vergissing of onvolkomenheid gecorrigeerd moest worden. In die gevallen, waarin Formsma een tekst niet regesteerde, werden door mij ofwel regesten vervaardigd of werd volstaan met een indicatie van de inhoud van een stuk tekst of van een gehele pagina.

In het cartularium komen dikwijls - van één en dezelfde schrijvershand - opmerkingen naar aanleiding van de wijze van betalen en/of van de wisselende betaler, leverancier of eigenaar voor, die meestal aan een afgeschreven oorkonde vooraf gaan. Deze opmerkingen zijn - uiteraard - eveneens op dezelfde plek overgenomen. Ze worden waar mogelijk door ons gekenmerkt, door de bedoelde tekst naar rechts te laten inspringen.

De kleine letters en de hoofdletters uit de originele afschriften zijn lang niet altijd gehandhaafd, zoals ook somtijds aanwezige interpunctie achterwege bleef om de tekst voor de hedendaagse gebruiker leesbaarder te maken. De spelling in het cartularium werd echter wel zoveel mogelijk gehandhaafd. De *u* is een *u* gebleven, evenals de *v* een *v* en de *w* een *w*. Ook de *ü*, die bij de afschrijver dikwijls aangetroffen wordt, werd overgenomen. Eveneens werd in de transcriptie met typisch middeleeuwse tekens - zoals die bij een *ũ* en *ũ* voorkomen - rekening gehouden. De *i*, *j*, *ii*; *ij* en *y* werden in de transcriptie gehandhaafd. Met verschillen in de grafie van de *s* werd geen rekening gehouden, vooral om praktische redenen. De middeleeuwse afkortingen in woorden werden bijna altijd opgelost en ter herkenning cursief gedrukt, bijvoorbeeld *scepenen*, *Heman* en *conuent*. Waar de tekst niet meer

²⁰ Vgl. Stappers-Vürtheim, A., *Oldenzaal*, 60. Er wordt verwezen naar Nagge [*Historie*].

(zeker) leesbaar is, maar wel reconstrueerbaar, werd voor vierkante haakjes gekozen. De aaneengeschreven woorden werden aan moderne schrijfwijzen aangepast (*inder* bijvoorbeeld wordt *in der*) evenals - omgekeerd - los geschreven lettergrepen aaneengeschreven werden (*ghegheuen* bijvoorbeeld in plaats van *ghe gheuen*). Doorhalingen en correcties werden zo veel mogelijk in de oorspronkelijke vorm weergegeven, maar aantekeningen en correcties in de marge worden - om praktische redenen - door middel van voetnoten weergegeven.